

Ђуро Вујовић

КОНСТИТУИСАЊЕ ПОЛИТИЧКЕ ПЛАТФОРМЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ ПОКРЕТА*

Припремајући се након капитулације југословенске војске и окупације земље априла 1941. године за покретање оружане борбе, којом је требало остварити национално ослобођење, КПЈ је ту борбу замишљала истовремено и као револуционарну борбу која је требало да доведе до социјалистичког преображаја друштва у земљи. Овакво схватање, које ће се трансформирати у политички став, произлазило је из саме природе Комунистичке партије, која је као руководећа снага радничког покрета и авангарда радничке класе Југославије сматрала да пуног и правог националног ослобођења нема без остварења и социјалног ослобођења свих радних слојева становништва, у првом реду радничке класе и сиромашног сељаштва; другим ријечима — да се пуна национална слобода може остварити једино у социјалистичком друштву. Међутим, наглашена класна усмјереност КПЈ у овом периоду имала је исходиште и у глобалној политици коју је КПЈ водила у периоду непосредно уочи априлског рата.

Промијене у глобалној политици КПЈ у периоду између два свјетска рата, а нарочито у другој половини тог периода, резултирале су углавном из промијена глобалне политике Коминтерне, односно њеног Извршног бироа као руководећег органа међународне организације радника. Коминтерна, чије је сједиште било у Москви, своју глобалну политику у највећој мјери одређивала је опет према интересима владе Совјетског Савеза и по инструкцијама Стаљина који се налазио на челу совјетске државе. С обзиром на стање међународних односа и политичке прилике у свијету, најкрупније промијене у спољнополитичкој оријентацији совјетске владе, а то значи и у глобалној политици Коминтерне, у периоду између два свјетска рата десиле су се поводом долаaska фашизма на власт у Њемачкој 1933. године и чином потпи-

---

* Са овом темом аутор је наступио на научном скупу „Ослободилачка борба народа Југославије као општенародни рат и социјалистичка револуција“, одржаном у Љубљани поводом тридесетогодишњице устанка народа Југославије крајем јануара 1972. године. Овај чланак представља нешто краћу и дорађену верзију саопштења у Љубљани. Слична верзија биће објављена у посебном зборнику радова са тог научног скупа.

сивања пакта о ненападању између влада Совјетског Савеза и Њемачке августа 1939. године.

Оцјењујући да јачањем фашизма и доласком Хитлера на власт у Њемачкој главна опасност за међународни раднички покрет и демократске снаге свијета пријети управо од фашизма, Совјетски Савез је обуставио политику напада на поредак установљен у Версају 1919. године, коју је до тада водио, ушао је у Друштво народа, склопио са Француском и Чехословачком билатералне пактове, предузео мјере да успостави односе и са другим капиталистичким државама на антифашистичкој основи, као и друге мјере за слабљење и међународну изолацију фашизма. Аналогно томе и Коминтерна је измијенила дотадашњу оријентацију на револуцију као непосредни циљ комунистичких партија и изградила нову политичку концепцију која је полазила од неопходности стварања савезништва радничке класе и свих демократских снага свијета у борби против растућег фашизма. Уобличавање нове концепције добило је у неку руку финале на VII конгресу Коминтерне, одржаном у Москви 1935. године.¹

Настојања Совјетског Савеза да са Француском и Великом Британијом као водећим капиталистичким државама западне Европе постигне споразум о тзв. колективној безбједности Европе од фашизма нијесу уродила плодом. Политика попуштања Француске и Велике Британије пред све агресивнијим актима фашистичких држава и неуспјех у постизању поменутог споразума довели су 23. августа 1939. године до склапања пакта о ненападању између Совјетског Савеза и Хитлерове Њемачке. То је имало за посљедицу напуштање од стране Коминтерне у великом степену антифашистичке платформе коју је формулисао њен VII конгрес. Сукоб између Њемачке и западноевропских држава, који је нападом Њемачке на Пољску 1. септембра 1939. године прерастао у почетак другог свјетског рата, Коминтерна је објашњавала као сукоб двају империјалистичких блокова који се међу собом боре за нову подјелу свијета, односно као обоstrано неправедан и империјалистички рат. Међутим, у панорами совјетско-њемачког пакта о ненападању од оваквог тумачења остао је само корак до каснијег закључка да је Запад, односно енглеско-француски империјалистички блок, постао главни непријатељ Совјетског Савеза.

И једна и друга глобална политика Коминтерне дубоко су се одразиле у свјетском комунистичком покрету. Нарочито крупне посљедице оне су оставиле на оријентацију и рад комунистичких партија у Европи. Она прва политика отворила је процесе политичког повезивања широких народних слојева у разним земљама на антифашистичкој основи, док је друга полити-

¹ Др Вранко Петрановић, *Историјске претпоставке јединственог на-родноослободилачког фронта (НОФ-а)*, Гласник Цетињских музеја, књ. II, 1969.

ка, инспирисана пактом о ненападању између влада Совјетског Савеза и Њемачке, негативно дјеловала на такав процес и унијела не малу пометњу у свјетски комунистички покрет. Неке комунистичке партије у Европи дошле су дотле да су се понијеле негаторски према проблему одбране својих земаља у тренутку када су биле нападнуте од стране фашистичке Њемачке. Познат је став француских комуниста који су на напад Њемачке на њихову земљу истакли парољу: „Зашто!“ „За кога?“²

Комунистичка партија Југославије од средине тридесетих година отпочела је широку активност на стварању Народнoг фронта као масовног антифашистичког покрета слободoљубивих и демократских снага југословенског друштва. Иако њени напори да на народнофронтској основи успостави сарадњу са врховима опозиционих грађанских странака углавном нијесу уродили плодом, она је неуспјех ове сарадње у великој мјери надокнадила методом масовног рада. На ужем плану Партија је појачала борбу за акционо јединство радничке класе, савлађивањем подозрења према облицима легалног и полулегалног рада, уласком у УРСОВ-е синдикате, јачањем штрајкачког покрета и другим облицима рада. Истовремено, поклањајући већу пажњу јачању и раду омладинских и женских антифашистичких организација, активност у изборним кампањама, политичким манифестацијама поводом разних празника и јубилеја, појачаном активношћу на селу на плану повезивања радничке класе и сељаштва у антифашистичкој борби и на друге начине — КПЈ се све више повезивала са широким народним масама и објективно спроводила политику Народнoг фронта независно од грађанских странака и других званичних фактора политичког система. У тој активности постигла је запажене резултате.³

Потписивање пакта о ненападању између влада Совјетског Савеза и Њемачке и зацртавање нове политике Коминтерне и мало је утицало и на политику КПЈ. То се одразило прије свега у формулисању политике тзв. револуционарног дефетизма као

---

² Преглед историје Савеза комуниста Југославије, Београд 1963, 280—281; Jozef Novotný, *О оцени линије КИ у периоду 1939—1941. године*, Народни фронт и комунисти 1938—1945, Београд 1968, 462; Marian Malinowski, Antoni Przygoński, Jerzy Pawłowicz, *Борба Радничке партије Пољске за остварење концепције Народнoг фронта у Пољској у условима рата и нацистичке окупације*, Народни фронт и комунисти 1938—1945, 286; Перио Дамјановић, *Прилог разматрању проблема Народнoг фронта у свијетлу политике Коминтерне до јуна 1941*, Народни фронт и комунисти 1938—1945, 469; Исти, *Осврт на искуства и неке основне специфичности развитка Народнoг фронта у Југославији*, Прилози за историју социјализма, 4/1967; 351; Исти, *Пета земаљска конференција у свјетлости припремања Комунистичке партије Југославије за устанак*, ЈИЧ, 1—2/1969, 88.

³ *Преглед историје Савеза комуниста Југославије*, 271—275; др Бранко Петрановић, н.д., Гласник цетињских музеја, књ. II, 1969.

и у јаком заоштравању односа у земљи на класној основи.⁴ Међутим, КПЈ, захваљујући дубини и више испољеној самосталности у резонувању као и повољнијој шанси коју јој је вријеме пружило (агресија на Југославију извршена је касније него на остале земље које су поробили њемачко-италијански империјалисти), за разлику од многих других, није у ствари изгубила од своје антифашистичке оријентације. Истина, она је у почетку нешто устукнула од својих напада против фашизма и тежиште напада усмјерила против енглеско-француског империјалистичког блока, али то се касније почело преображавати у доминантније испољавање антифашизма. У ствари, КПЈ је заузела став антикапиталистичке, антиимперијалистичке борбе у најширем смислу тих ријечи. Преводећи то на терен одређивања односа према домаћој буржоазии, то је значило заоштравање односа на класној основи у највећој мјери ради стварања услова за што скорије покретање социјалистичке револуције. Читава политика Партије била је усмјерена на борбу против режима, па и на питању дефинисања односа према проблему одбране земље којој је све више пријетила опасност од фашистичких агресора, чак независно од тога какав је кад став у овом питању режим са своје стране заузимао. Одређујући свој став према овом проблему у строго условној вези са политиком класне борбе коју је водила, Партија је за излаз из ситуације и одбрану независности земље тражила склапање пакта о ненападању са Совјетским Савезом и демократизацију земље као једино исправну алтернативу.

Успјеху и утицају КПЈ, која је ипак била јако малобројна у односу на број становника и далеко мање бројна од неких других комунистичких партија у Европи, које и поред тога ни приближно неће успјети да поведу тако масовну и одлучну борбу против класног и националног непријатеља као КПЈ, у великој мјери су допринијели трулост и реакционарност режима, који је све више срљао у благо издаје земље. У борби против буржоаског поретка КПЈ је у годинама уочи априлског рата пости-

---

⁴ Став тзв. револуционарног дефетизма, којег се Партија држала углавном до средине 1940. године, а у извјесном степену и касније, огледао се у вођењу политике борбе против рата, односно против увлачења Југославије у рат. Паролу одбране земље, коју су влада и прозападно ријентисани дио буржоазии истакли у вријеме напада Њемачке на Пољску, Партија је назвала обманом. Штавише, на дјелимичну мобилизацију, коју је влада спровела у септембру 1939. године, Партија је истакла паролу о демобилизацији, да би и на касније припреме владе за мобилизацију током јесени 1939. године реаговала негативно (*Пролетер* 1929—1942, 650). Тек је касније Централни комитет КПЈ повукао паролу о демобилизацији и назвао је погрешном, што је било у вези са еволуцијом у његовом ставу о питању одбране земље (Перо Дамјановић, н.д., ЈИЧ, 1—2/1969, 78—79).

гла у своју корист такав однос снага који јој је обезбјеђивао готово доминацију у политичком животу земље. У таквом стању она је дочекала априлски рат 1941. године.⁵

Капитулацијом југословенске војске у априлском рату и распадом државног апарата Краљевине Југославије престала је да постоји организована снага против које је КПЈ водила борбу за освајање власти радничке класе. Међутим, у новим условима на путу ка циљу који је себи поставила испријечили су се окупатори и њихови сарадници, а потенцијално и оне снаге буржоазије које би покушале, што је било више него очекивати, да се организују, обнове стару власт и рестаурирају Краљевину Југославију. Зато се КПЈ цјелиходно поставила према новој ситуацији и зацртала платформу борбе која је у себи уједињавала елементе новог стања ствари. Пошто је национална слобода услов сваке слободе, то је у паролама и програмским документима Партије борба за национално ослобођење по правилу заузимала прво мјесто, али уз то свакако и борба за бољу будућност и социјално ослобођење као „животна задаћа и циљ авангарде пролетаријата, Комунистичке партије Југославије“.⁶

Став КПЈ био је, исто као и уочи рата, не само антифашистички него и антиимперијалистички у најширем смислу рјечи. При том је антифашистички став долазио до јачег изражаја, јер је фашизам био конкретни непријатељ који је поробио земљу. Иначе, у начелном смислу разлике између империјализама готово да нијесу прављене.⁷

Програм активности у новој ситуацији КПЈ је начелно утврдила на свом савјетовању одржаном почетком маја 1941. године у Загребу. Савјетовање је пред руководства партијских организација поставило задатак да организују и поведу оружану борбу против окупатора и ставе се на њено чело. Оно је указало и на класни карактер те борбе, истичући поред окупатора, као главног непријатеља, и све остале непријатеље националне и социјалне слободе. Тако је под удар мајског савјетовања КПЈ дошла не само колаборационистичка него и читава владајућа буржо-

---

Пролетер 1929—1942, 643—776; Преглед историје Савеза комуниста Југославије, 280—314.

⁶ *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа* (у даљем тексту: *Зборник НОР*), II, 2, док. 1, Закључци савјетовања КПЈ од маја 1941.

⁷ Антиимперијалистички став КПЈ занимљиво је представљен у програму Антиимперијалистичке фронте словеначког народа, донесеном 22. јуна 1941. године. У том програму између осталог се каже: „Ослобођење словеначког народа је могуће само на рушевинама империјализма! Ко год је за ослобођење словеначког народа, тај се мора борити како против њемачко-италијанског империјализма, који је конкретна форма империјализма на нашем тлу, тако и против пропаганде енглеско-америчких империјалиста, који се труде да сачувају капитализам и империјализам, тј. извор и услове националног угњетавања, и који не смеју прогласити гесла националног самоопредељења, укључујући право отцепљења, јер они сами тлаче стомилионске масе колонијалних и зависних народа“ (*Зборник НОР*, VI, 1, док. 3).

азија бивше државе, која је окривљена за пропаст земље, а на-дасве и влада генерала Душана Симовића, која се налазила у емиграцији, и која је као легитимни представник Краљевине Југославије логично могла представљати потенцијално најопаснијег противника социјалних промјена у друштву.⁸

У другој половини прољећа 1941. године, на бази закључака мајског савјетовања КПЈ, покрајинска партијска руководства издала су више прогласа којима су позвала народ да се збије у јединствени фронт борбе за национално ослобођење и за „совјетску“ власт, како је популарно називана социјалистичка власт.⁹ На тој основи неки врхунски представници КПЈ водили су разговоре и са појединим представницима грађанског друштва да их придобију за заједничку борбу.¹⁰ На тај начин политичка концепција народноослободилачке борбе постала је јавности позната још у фази припрема и управо је за КПЈ представљала основни аргуменат на бази кога је настојала да придобије масе за борбу.

Међутим, ситуација у земљи и свијету развиће се тако да ће КПЈ морати да мијења нешто у паролама и форми тумачења политичке платформе народноослободилачке борбе којој је стала на чело. Проблем уобличавања политичке платформе народноослободилачког покрета постао је доста деликатан, јер је, како се показало, требало задовољити разне спољне и унутрашње, махом хетерогене факторе о којима се морало водити рачуна, а ипак остати на линији основног курса КПЈ, који је у себи на својеврстан начин уједињавао националноослободилачку и класну компоненту борбе. За спољне факторе било је опортуно народноослободилачки покрет представити само као борбу за национално ослобођење, док је за унутрашње факторе то било врло неуједначено: некад и негдје било је сврсисходно истицати само националноослободилачку, а други пут и на другом мјесту уз националноослободилачку и класну компоненту борбе. То опет

⁸ „Данас је“, каже се у закључцима мајског савјетовања КПЈ, „влада Симовића у емиграцији, дакле, изван контроле народа и народи Југославије ће се исто тако борити против ње, јер се ставила под окриће Енглеске са надом да ће помоћу енглеског империјализма успоставити оно старо стање које је упропастило народе Југославије, као што ће се народ свом одлучношћу борити против читаве оне капиталистичке клике која је остала у земљи и сада помоћу окупатора настоји да успостави народу омражени фашистички поредак. Против свих тих клика народ ће се борити јер је већ данас свјестан тога да уништење владавине капиталистичких издајника значи спас од ратова и сличних трагедија какве преживљавају данас наши народи“ (Зборник НОР, II, 2, док. 1).

⁹ Зборник НОР, IV, 1, док. 1, Проглас ПК КПЈ за Востну и Херцеговину од маја 1941; V, 1, док. 2 и 3, Прогласи ЦК КП Хрватске од средине јуна 1941; VI, 1, док. 1, Проглас ЦК КП Словеније од априла 1941.

¹⁰ Телеграм Тита Коминтерни од јуна 1941 (објављен у књизи Владимира Дедијера *Јосип Броз Тито — прилози за биографију*, стр. 323); Драгољуб Јовановић, Политичке успомене, рукопис из 1965.

у времену и простору обично није било једнако нити за један исти крај, средину, друштвени слој, ситуацију и сл. Било је ђаволски тешко наћи за јавност једнообразну форму тумачења политичке платформе народноослободилачког покрета. У томе је, углавном у првој години народноослободилачког рата, у ставу ЦК КПЈ, а поготово у тумачењима на терену, било доста неуједначености и противрјечности, што је нашло израз и у партијско-политичким и другим документима народноослободилачког покрета.

Прије него се пријеђе на излагање о трансформацијама у ставу КПЈ у односу на њену основну линију у народноослободилачкој борби, потребно је одговорити на нека начелна питања, да би ти одговори служили као полазиште и оквир за квалификовање појава и ставова, прелазних фаза, регионалних специфичности, тзв. лијевих и десних скретања и сл.

Када је речено да је КПЈ била принуђена да мијења нешто у паролатама и форми тумачења своје основне линије, да би тек послвије извјесног времена утврдила образац за тумачење те линије, поставља се питање: Шта је онда политичка платформа народноослободилачког покрета — да ли оно што је о његовом циљу и карактеру речено још прије него је борба отпочела, или је политичка платформа народноослободилачког покрета мијењала и била оно што се у појединој фази НОР-а о њој говорило у документима ЦК КПЈ, или пак за објашњење треба прихватити тумачење које се о овом питању искристалисало негдје крајем прве године народноослободилачког рата и којег се руководство народноослободилачког покрета, по правилу, од тада придржавало све до краја рата? При одговору на ово питање мора се поћи од суштине ствари, тј. од онога што је КПЈ народноослободилачком борбом хтјела да оствари, и што је на крају и остварила, али и од услова под којима је водила борбу, од путева којима је ишла до циља, од парола које је у појединим фазама народноослободилачког покрета истицала. Тако ће проблем бити сагледан у процесу који је заиста постојао. Баш због тога сматрамо да давање наслова овоме раду „Конституисање политичке платформе народноослободилачког покрета“ има своје оправдање. Свака фаза у процесу конституисања, тачније речено: тражења најприкладније форме тумачења политичке платформе народноослободилачког покрета, има своје значење, и то како с аспекта оновремене спољне тако и с аспекта оновремене унутрашње политичке ситуације. Стога понашање разних фактора, спољних и унутрашњих, па и оних у крилу народноослободилачког покрета, из периода конституисања платформе народноослободилачке борбе не треба мјерити њиховим односом према касније дефинисаној форми платформе, како се понекад чини, већ према испољавању платформе у датој фази НОР-а, узимајући наравно, у обзир тумачења која је давао Централни комитет КПЈ или која су извијала из његових докумената.

Друго начелно питање од интереса за ову тему јесте питање односа између теорије и праксе, тј. између директиве ЦК КПЈ и њихове реализације. Познато је да ни ово двоје није увијек ишло у корак једно са другим. Стога при оцјењивању ситуације и процеса треба узети у обзир и једно и друго, јер реалност је чинило обоје, разумије се — у сразмјери стварних односа који су постојали између ових квалификатива.

И треће питање, које је на неки начин у вези с ова два прва, јесте питање тзв. одступања од генералне линије ЦК КПЈ — лијевих, десних и сл. Ако је и кад је та линија била јасна и доречена, онда је лако одредити одступање од ње; али ако она није била доречена, или је погрешно изречена, или је торија каснила, а то се у једној фази народноослободилачког покрета десило, онда треба са више опрезности оцјењивати нека тзв. скретања у појединим крајевима и партијским организацијама, која су као таква оквалификована још у току НОР-а, али углавном накнадном памећу, а и данас, поводећи се за тим, у историографији ова се скретања често лоцирају строго регионално и више него што треба одвајају од опште политике.

До прве промјене у ставу КПЈ у односу на платформу народноослободилачке борбе дошло је средином 1941. године. Радило се, наиме, о томе да су се нападом Њемачке на Совјетски Савез околности на свјетској сцени у великој мјери измијениле, што је било од не малог утицаја и на прилике у Југославији. Посебно то је имало за последицу корекцију зацртане платформе народноослободилачког покрета. Новим моментом на свјетској сцени ратни савезници Совјетског Савеза постали су Енглеска и Сједињене Америчке Државе, чиме је створена антифашистичка коалиција државе, а општи антиимперијалистички став комунистичког свијета преображен је у антифашистички. Комунистима је дато ново тумачење карактера рата, а наиме да се ступањем СССР-а у рат империјалистички рат претвара у народноослободилачки. Коминтерна је послала поруке комунистичким партијама поробљених земаља да што прије организују и покрену оружану борбу против окупатора. У поруци Коминтерне Комунистичкој партији Југославије наглашено је „да се у садашњој етапи ради о ослобођењу од фашистичког подјармљивања, а не о социјалистичкој револуцији“.¹¹ На тај начин Коминтерна је истакла девизу о двјема етапама. На основу њеног објашњења из 1942. године постало је јасно да је она сматрала да друга етапа, етапа социјалистичке револуције, треба да отпочне тек по завршетку рата, тј. после ослобођења од фашистичког окупатора, што је значило да све до тада треба водити тзв. прву етапу борбе.

Мада је став Коминтерне представљао крупан преокрет у односу на њену дотадашњу глобалну политичку линију, Цент-

¹¹ Владимир Дедијер, Јосип Броз Тито — прилози за биографију, 295.

рални комитет КПЈ предузео је мјере да поступи у духу тог става. С обзиром на тешкоће које је у том погледу имао, како због дотадашње политичке оријентације и усмјерености партијских кадрова и организација тако и због сопствене визије борбе, настали тренутак вјероватно ће најбоље бити представљен ако се каже да је у КПЈ дошло до значајног прилагођавања ставу Коминтерне. Уважавајући чињеницу да је самим тим што је стала на чело народноослободилачке борбе као њен организатор и руководилац створена основна претпоставка политичких и друштвених кретања која су у крајњој консеквенци требало да доведу до социјалистичких промјена у друштву, КПЈ је новим ставом и паролама широко отворила врата за окупљање под заставу народноослободилачке борбе свих патриота у Југославији, без обзира на њихову вјерску, националну и политичку припадност, па према томе и без обзира на то да ли су или нијесу за социјалистичку власт. Стога је у новом тумачењу линије Партије у народноослободилачкој борби од стране ЦК КПЈ не само изостала парола о борби за совјетску власт већ је изричито наглашавано да се не ради о борби за овакво или онакво друштвено уређење, па ни за социјалистичко друштвено уређење, већ само и једино о борби против окупатора за ослобођење земље, у савезништву са Совјетским Савезом, Енглеском и Сједињеним Америчким Државама. Поред тога што је нова линија Партије на овај начин објашњавана у готово свим директивним и другим писмама ЦК КПЈ која је издао током љета и јесени 1941. године, на бази њеног тумачења поникла су и неколика значајна документа програмског карактера, и то не само од стране ЦК КПЈ већ и од стране неких покрајинских партијских руководстава. Таква документа су: *Задатак НОП одреда*, инструктивни чланак објављен у Билтену Главног штаба НОП одреда Југославије, бр. 1, од 10. августа 1941;¹² *Зашто се народни партизани боре*, чланак објављен у Билтену Главног штаба НОП одреда Југославије, бр. 2, од 19. августа 1941;¹³ *Платформа јединственог народноослободилачког фронта*, упутство ПК КПХ за Далмацију од 2. августа 1941;¹⁴ *Основна линија Партије у садашњој фази борбе*, окружница ЦК КПХ од 30. септембра 1941. године¹⁵ и др.

На бази директива и инструкција ЦК КПЈ о новој линији Партије у народноослободилачкој борби, у партијским организацијама дошло је до значајне преоријентације у раду, обиљежене прије свега помним објашњењима те нове линије од стране партијских руководстава, а упоредо са тим и практичним корацима који су произлазили из новог става Партије. У политичкој акцији Партија је прихватила метод сличан оном из народнофронтског периода њене борбе 1935—1939. године, метод широког

Зборник НОР, II, 1, 11—12.

¹² Исто.

¹⁴ Исто, V, 30, док. 3.

¹⁵ Исто, I, док. 46.

стварања према масама на антифашистичкој основи. Као онда у борби за стварање широког антифашистичког Народног фронта слободe, тако се и сада ангажовала на стварању јединственог народноослободилачког фронта.¹⁶ То је, између осталог, била акција за придобијање за борбу против окупатора проенглески расположеног дијела буржоазије, и то како због саме те буржоазије тако и због утицаја који је она имала или могла имати на дио народних маса. С обзиром на традиционално неповјерење на и непријатељство између КПЈ и њених присталица, за једне, и буржоазије, са друге стране, наталожено у току дугог низа година, а нарочито у периоду непосредно уочи априлског рата 1941. године, КПЈ је у политичкој акцији на стварању јединственог народноослободилачког фронта кад год је сматрала за потребно нудила припадницима бивших грађанских партија и угледним појединцима из крила буржоазије, са којима је ступала у контакте, споразуме о сарадњи, којима им је, под условом да приступе народноослободилачком покрету и ангажују се у њему, гарантован одговарајући утицај и признање у том покрету.¹⁷ Овим је КПЈ истовремено жељела да на дјелу докаже колико је њена политика националноослободилачка и широкодемократска, ослобођена уско класних оквира.

Идеји јединства свих патриота у Југославији у борби против окупатора и његових сарадника требало је да послужи и установа и устројство народноослободилачких одбора, који су, у-

¹⁶ Исто, I, 1, стр. 18—21 и 22—35, Прогласи ЦК КПЈ од 12. и 25. јула 1941; II, 2, док. 9, Директива Команданта НОП онреда Југославије од 17. августа 1941; док. 13, Упутство секретара ЦК СКОЈ-а од августа 1941; док. 14, Упутство ЦК КПЈ од 4. септембра 1941; I, 1, док. 3, 5, 24 и 25, Писма и прогласи ПК КПЈ за Србију од средине августа и почетка септембра 1941; IX, 1, док. 1 и 3, Упутства ПК КПЈ за Србију од 10. и 21. августа 1941; I, 2, стр. 170 и 174—175, Писма ПК КПЈ за Србију, прво од 3. октобра 1941, а друго без датума; V, 1, док. 5 и 19, Писма ЦК КП Хрватске од краја јула и од 5. септембра 1941; IX, 1, док. 5, Чланак „За већи размах партизанског покрета“, објављен у Делу, органу ЦК КП Словеније, бр. 2, од августа 1941; III, 1, док. 10, 29, 44, 47, 66, 69 и 120, Писма и прогласи ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак с краја августа, од 26. октобра, од 3. новембра, од средине новембра, од 20 и 21. новембра и од 9. децембра 1941; Архив Историјског института у Титограду (у даљем тексту: АИИТ), 383/II 5—9/41 и 9233/II 5—3/41, Прогласи ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак из друге половине августа и од 17. октобра 1941; Архив за историју радничког покрета (АИРП), Србија, II/46, 53 и 55, Писма ПК КПЈ за Србију од 14. октобра и 7. и 11. новембра 1941; др Јован Марјановић, *Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941*, Београд 1963, 130—131 и 199—210; Родољуб Чолаковић, *Борба КПЈ за јединство устаничких снага и проширење базе устанка у источној Босни 1941. године*, 1941. у историји народа Босне и Херцеговине (научни скуп, одржан у Дрвару од 7. до 9. октобра 1971. године), Сарајево 1973, 186—217.

¹⁷ Докле је КПЈ ишла у признавању партнерства буржоаским групама и организацијама са којима је преговарала под условом да се активно укључе у народноослободилачки покрет најбоље показују њени покушаји са четничком организацијом Драже Михаиловића у Србији, који су се ипак завршили без успјеха. О томе видјети детаљно: Др Јован Марјановић, н.д., 225—228, 236, 308—320, 333—355, 367—375, 387—389.

поређо са стварањем народноослободилачких партизанских јединица, као привремени органи власти формирани на ослобођеној а дијелом и на неослобођеној територији. На савјетовању Главног штаба НОП одреда Југославије са командантима већих партизанских војних јединица у Столицима 26. септембра 1941. о народноослободилачким одборима је говорено као о елементу проширења базе устанка.¹⁸ Иако стварани као негација старих органа власти, који су разбијани зато што су се ставили у службу окупатора, народноослободилачки одбори у овој фази народноослободилачког покрета били су превасходно органи народноослободилачке борбе, са статусом мање-више административних посредника између војске и народа за борбу против окупатора. О таквом карактеру народноослободилачких одбора Едвард Кардељ, члан Политбироа ЦК КПЈ, написао је чланак који се може сматрати директивним (објављен је у Борби, органу Врховног штаба НОП одреда Југославије, у броју од 19. октобра 1941).¹⁹

Постизање споразума о сарадњи са разним демократским грађанским групама, припадницима бивших грађанских партија и сл. требало је да доведе до стварања Комитета националног ослобођења као централног органа народне власти у земљи, у коме су комунисти требало да буду заступљени само једним бројем чланова. То је најбоље имало да потврди широко демократску оријентацију и карактер народноослободилачког покрета и да обезвриједи приче злонамјерних о чисто комунистичком карактеру тог покрета.²⁰ Комитет националног ослобођења из спољнополитичких разлога није могао бити формиран, али то не мијења ствар у погледу закључака у вези са њим о линији Партије у народноослободилачкој борби.

Према свему излази да је ЦК КПЈ колико је највише могао спроводио политику „прве етапе“ борбе, што, разумије се, треба схватити релативно и условно, а не тако као да је ту политику — политику националноослободилачке борбе — спроводила нека буржоаска политичка партија, што би, природно, био други квалитет. У борби за реализацију политичке концепције народноослободилачке борбе он је ишао до стварања споразума, компромиса и сразмјерне диобе власти и утицаја са антиокупаторски расположеним групама буржоазије. Граница отварања према политички релевантном дијелу буржоазије била је задржавање опште руководне улоге КПЈ у народноослободилачкој борби, што је била историјска нужност, јер друге такве снаге које би најпотпуније уједињавале интерес народноослободилачке борбе и свеукупне интересе широких народних маса у земљи није било. Главни режисер догађаја и креатор политике морала је бити и остати КПЈ.

¹⁸ Др Јован Марјановић, н.д., 232.

¹⁹ Историјски архив КПЈ, I, 1, 18—19.

²⁰ Зборник НОР, II, 2, док. 8, Писмо Тита Раду Кончару и Владу Поповићу од августа 1941.

Стварна слика стања и односа који су се рађали и развијали у крилу народноослободилачког покрета нијесу, међутим, могли бити онакви каквима су их ЦК КПЈ и Врховни штаб НОП одреда Југославије жељели видјети, и то како због крајње неповјерљивог и резервисаног, а убрзо и непријатељског става највећег дијела буржоазије са којом се разговарало или преговарало о сарадњи на платформи народноослободилачке борбе тако и због немогућности доброг дијела партијских активиста, организација и руководства на терену да у потпуности схвате и адекватно спроведу политику централног руководства народноослободилачког покрета. Ако се изузму Освободилна фронта словеначког народа, патриотска организација са елементима коалиционог састава, која је под именом Анитимперијалистичка фронта словеначког народа формирана још прије устанка и са одређеним трансформацијама одржала се до краја рата, и неколико споразума о сарадњи са појединим четничким командантима у Србији и источној Босни, који су били кратког вијека, као и једног краткотрајног споразума са руководством Народне сељачке странке у Крагујевцу, других иоле запаженијих аранжмана КПЈ са представницима буржоазије или буржоаским групама и организацијама није било. Због тога је до стварања јединственог народноослободилачког фронта морало лећи углавном само одоздо, па је тај фронт као покрет побуњеног и пробуњеног народа био састављен претежно од радника, сељака и напредне интелигенције, а мањим дијелом и од припадника ситне и средње буржоазије, што је значило да је стицајем околности и мимо интенција руководства народноослободилачког покрета већ у првим мјесецима свога постојања у знатној мјери издиференциран не само на националноослободилачкој већ и на класнополитичкој основи.

С друге стране, класној усмјерености народноослободилачког покрета допринијеле су многе партијске организације, руководства на терену или поједини партијски активисти неправилним схватањем и спровођењем генералне линије ЦК КПЈ, односно пријевременим и прекомјерним форсирањем, уз националноослободилачку, и класне компоненте борбе. Курс „прве етапе“ борбе доста је невјешто и неуспјешно вођен у многим партијским срдинама. Комунисти су сматрали да се, без обзира на оно што је писало у директивама ЦК КПЈ, кроз народноослободилачку борбу води борба и за социјалистички преображај друштва и многи нијесу хтјели, или нијесу умјели, или нијесу осјећали потребу, да то пређуће. Напротив, истицали су, упркос директивама централног партијског руководства, социјалистички карактер народноослободилачког покрета. Што је најинтересантније, то су радили и неки делегати и чланови ЦК КПЈ. Тако је делегат ЦК КПЈ у Црној Гори Милован Ђилас на покрајинској партијској конференцији од 8. августа 1941. истакао девизу о блиској „антифашистичкој“ револуцији, која је у ствари представљала дру-

го име за социјалистичку револуцију.²¹ Двадесет првог септембра 1941. Марко Орешковић — Крнтија, члан ЦК КПЈ, на састанку делегата партизанских јединица Лике говорио је о социјалистичком карактеру народноослободилачког покрета.²² На диференцијацији на класној основи инсистирао је и делегат ЦК КПЈ у Босни и Херцеговини Светозар Вукмановић — Темпо.²³ Све то говори да под генералном линијом КПЈ треба подразумевати политичку линију коју је креирао генерални секретар ЦК КПЈ Јосип Броз Тито и неколико његових најближих сарадника, који су се налазили с њим или у његовој ближој околини. Поред субјективних могућности или немогућности свакојег појединог делегата и члана ЦК КПЈ да адекватно примијени политичку линију најужег партијског центра, на стање извјесне дисхармоније у политичком понашању чланова ЦК КПЈ утицали су и објективни услови, који су били неповољни за колективно руковођење Централног комитета и међусобно повезивање и договарање његових чланова.

Тзв. лијево скретање, како је названо понашање комуниста и партијских организација на ускокласној основи, нашло је одраза и у прилично великом броју партијских и других докумената народноослободилачког покрета, а посебно у спољним манифестацијама не малог броја његових активиста и установа. У многим крајевима Југославије током љета и јесени 1941. године истицани су социјалистички амблеми, ношене су или постављане на разним установама народноослободилачког покрета црвене заставе са српом и чекићем или без њих, извикиване комунистичке паролe, издаване објаве за путовање са дозволом „совјетске“ власти, давани називи са револуционарним садржајем појединим органима народноослободилачког покрета и сл.²⁴ Поред тога што су ове манифестације саме за себе представљале раскорак између ријечи и дјела КПЈ на релацији: политика ЦК КПЈ — реализација те политике и увећавале неповјерење према КПЈ и њеним намјерама код оних буржоаских слојева који нијесу били ступили у службу окупатора и које је требало придобијати за народноослободилачку борбу, лијеве грешке су се изражавале и у неправилно испољеном, односно секташком односу према буржоаским групама и појединцима који су могли би-

²¹ Буро Вујовић, *О лијевим грешкама КПЈ у Црној Гори у првој години народноослободилачког рата*, Историјски записи, 1/1967, 52—53.

²² Зборник НОР, V, 1, док. 39, Записник са састанка делегата партизанских јединица Лике од 21. септембра 1941.

²³ Светозар Вукмановић, *Револуција која тече*, Београд 1970, књ. 1, 239, 248—249 и 277; Родољуб Чолаковић, н.д., 1941. у историји народа Босне и Херцеговине, 194, 200—203 и 206—207.

²⁴ Подаци о лијевом скретању организација и руководства КПЈ или појединих партијских активиста могу се наћи у многим документима народноослободилачког покрета. Ево неких од тих докумената: Зборник НОР, I, 1, док. 15 и 17; II, 2, док. 7; III, 1, док. 21, 26, 93 и 168 и књ. 4, док. 2; IV, 1, док. 6, 18, 52 и 66; V, 1, док. 39, 71 и 74; књ. 2, док. 8, 32, 42, 52 и 121; IX, 1, док. 14 и 15.

ти савезници у борби против окупатора. Не мали број комуниста тешко се прилагођавао новој тактици и скептички се односио према до јуче на сва уста раскринкаваној буржоаској „господи“, или је лако губио нерве због њених иступа и подривачких акција, а ипак је требало радити да се придобије за народноослободилачку борбу. Логика понашања многих комуниста произлазила је из мржње према буржоаској класи и неповјерења према свему што је од ње долазило. У резолуцији са савјетовања делегата народноослободилачких герилских одреда за западну Босну и Лику од 31. августа 1941, дакле у вријеме када је требало и те како истрајавати на послу око придобијања за народноослободилачку борбу још неангажованог на страни окупатора или колебљивог дијела буржоаске класе, или га бар до крајњих граница пустити да се искомпромитује и разголити као непријатељ народа и његове слободе, између осталог је речено сљедеће: „Покварена и издајничка господа знаду да наша Народнослободилачка борба има дубок социјални смисао, да је наша борба — борба за национално и социјално ослобођење, борба против пљачкаша и шпекуланата, борба за пуну народну власт, борба за нови, љепши, слободнији живот свих људи. и зато се боје наше борбе и наше побједе. Они знаду да у случају наше побједе више неће моћи живјети на рачун сељака и радника, него да ће морати засукати рукаве као и сваки други, и зато, да би сачували свој лаган живот, они сада желе довести овамо Талијане. Они више воле талијански фашизам него слободу српског народа. Они су због својих личних интереса спремни продати нашу крваву стечену слободу“.²⁵ Овакво схватање тактике КПЈ и поимање могућности рада са буржоазијом на заједничкој платформи нијесу били далеко од памети многих комуниста и партијских организација у земљи, што реално значи да „прву етапу“ борбе није било могуће ни у за пола чистом облику спровести.

Па ипак, и поред свих грешака, народноослободилачки покрет је на одлучујућем мјесту реаговао на најбољи начин. Било је то у западној Србији, гдје се налазило најуже војно-политичко руководство народноослободилачког покрета на челу са генералним секретаром ЦК КПЈ и врховним командантом НОП одреда Југославије Јосипом Брозом Титом, са једне, и четничка организација као организација проенглески и великосрпски оријентисане буржоазије на челу са Дражом Михаиловићем, пуковником бивше југословенске војске, са друге стране. И поред тога што је и овдје у почетку било тешкоћа да се комунисти убиједи да народноослободилачки покрет није у етапи социјалистичке револуције и извјесних појава секташког карактера,²⁶ за-

²⁵ Зборник НОР, IV, 1, док. 66.

²⁶ Окружни комитет КПЈ за шабачки округ извјештавао је, на пријер, 23. августа 1941: „Ми смо имали доста муке док смо другове убедили у то да се ми не налазимо у фази прол. револуције. То је изазвало неке од учињених грешака“ (Зборник НОР, I, 1, док. 15).

хваљујући присутности секретара КПЈ и његових најближих сарадника и њиховој могућности да мање-више непосредно прате и контролишу спровођење у живот генералне линије Партије, народноослободилачки покрет на овој територији био је најближи концепту замишљеном од стране централног војно-политичког руководства НОП-а. Ни на једној другој територији у Југославији у ово вријеме није поникло толико докумената директивног карактера, претежно од стране Покрајинског комитета КПЈ за Србију, колико на овој, у којима се толико и тако уопштено инсистира на склапању споразума са четничким групама Драже Михаиловића на платформи народноослободилачке борбе и на обавезном стварању јединственог народноослободилачког фронта у најширем смислу ријечи. Исто тако нигдје није показано толико стрпљења да се буржоазија која није била ступила у службу окупатора придобије за народноослободилачку борбу као што је био случај у западној Србији, па и у ширем простору Србије. Упркос неповјерљивом, арогантном, па и непријатељском држању четника Драже Михаиловића према партизанима, штабови партизанских јединица су неуморно радили на постизању споразума са четничким командантима о заједничкој борби против окупатора. Врховни командант Тито лично је уложио велики напор да са Дражом Михаиловићем постигне споразум о сарадњи, не губећи стрпљење за тај посао ни послје отвореног напада четника на партизанске јединице у Пожези и Ужицу почетком новембра 1941. Али све је било узалуд. Дража Михаиловић је мислио о свему другом више него о искреној сарадњи, а преговоре је прихватио само да би добио у времену и што дубље заби ножицу леђа партизанима, што је, ступајући отворено у службу окупатора, дефинитивно и урадио крајем новембра 1941.²⁷ Титова је историјска заслуга што је ствар са Дражом Михаиловићем стрпљиво и толерантно водио све до краја и што, захваљујући томе, за расцјеп до којег је дошло одговорност није пала на народноослободилачки покрет. Управо зато сматрамо да су став и понашање ЦК КПЈ и Врховног штаба и партијске организације у Србији о питању стварања јединственог народноослободилачког фронта на најширој основи од прворазредног значаја за оцјену понашања КПЈ уопште. Грешке КПЈ о овом питању у овом дијелу земље, гдје се, у почетку као антиокупаторски, упоредо с народноослободилачким развијао и четнички покрет Драже Михаиловића, имале би негативан утицај на општем плану, исто онако као што њен правилан став и понашање на овој територији имају пресудно позитиван значај за оцјену свеукупног понашања КПЈ. То, другим ријечима, значи да лијеве и друге грешке КПЈ које су у мањој или већој мјери прављене на другим територијама губе на тежини, јер ни-

²⁷ О томе детаљно: др Јован Марјановић, н.д., (стр. као у напомени бр. 17).

јесу биле од релевантног утицаја на заузимање става и одређивање понашања Драже Михаиловића и његових четника у Србији, односно својом димензијом нијесу досезале до мјеста гдје се у југословенском размјеру одлучивало о питању уједињавања народноослободилачких и четничких снага на платформи борбе против окупатора. Да је Тито успио да постигне споразум о сарадњи с Дражом Михаиловићем, сви спорови и сукоби који су избијали са проенглески односно прочетнички расположеним групацијама и елементима у другим крајевима земље нестали би или би били без значаја. Што је испало да је питање склапања тог споразума изван могућности народноослободилачког покрета — друга је ствар. У сваком случају, ту ствар је требало извести на чистину, да би масе лакше схватиле да је четничка буржоазија била против народноослободилачког покрета ради очувања својих класних интереса, а не због овог или оног предлога или поступка руководства народноослободилачког покрета. Четници Драже Михаиловића имали су свој циљ и програм који су спроводили независно од политичке платформе народноослободилачког покрета.

Када су четници Драже Михаиловића ступили отворено у службу окупатора, дошло је до преплитања народноослободилачког рата са социјалистичком револуцијом у знатно наглашенијем виду. Од ступања проенглески, односно прочетнички расположеног дијела буржоазије на позиције непријатеља народноослободилачке борбе, у редовима буржоазије није било снага за које би се народноослободилачки покрет борио да их придобије за сарадњу на платформи борбе против окупатора. Сва буржоаска класа Југославије ступила је на овај или онај начин, под овим или оним изговором, у службу окупатору, изузев мањег дијела који патриотска осјећања и интерес народноослободилачке борбе није хтио да подреди класном или каквом другом интересу, и који је прихватио народноослободилачки покрет на челу са КПЈ као једини постојећи антиокупаторски покрет у Југославији. Пред том чињеницом, пред чињеницом само једног избора у предјељивању за народноослободилачку борбу, патриотски елементи из редова буржоазије нијесу се колебали да прихвате тај избор. Све остало у датим околностима, па и то да народноослободилачком борбом руководи КПЈ, за њих је било споредно. Касније је произашло да су се ти елементи кроз народноослободилачку борбу мање-више и идејнополитички сагласили са програмом народноослободилачког покрета, јер су увидјели да тај покрет и његов програм стреме стварању једног новог демократског друштва, у коме ће бити обезбијеђен пристојан живот за све људе.

Полазећи од квалификације да је до тада вођена „прва етапа“ борбе, ЦК КПЈ је на основу поларизације снага до које је дошло преласком четника Драже Михаиловића на страну оку-

патора оцијенио да су сазрели услови за вођење курса на „другу етапу“ борбе, која је у датим условима требало да значи и народноослободилачку борбу и социјалистичку револуцију као јединствен процес. За своју оцјену он је нашао резон и у општој ситуацији у свијету, пошто је процијенио да се она све више развија на класној основи. Такву процјену донио је прије свега на основу држања владе Велике Британије, која је од почетка пружала моралну, а од краја 1941. године и материјалну помоћ четничком покрету Драже Михаиловића, што је значило да посредно пружа помоћ фашистичким окупаторима. Када је почетком децембра 1941. године на Источном фронту Црвена армија предузела снажну противофанзиву којом је отпочело повлачење њемачких трупа на разним дјеловима фронта, ЦК КПЈ је то оцијенио као предзнак скорог слома фашизма и у томе видио главни разлог за понашање британске владе, односно за њен страх од сјутрашње одлучујуће улоге СССР-а у рјешавању европских и свјетских питања. ЦК КПЈ, је, дакле, дошао до увјерења да слаби савез између Совјетског Савеза, са једне, и Велике Британије и САД, са друге стране, што је значило да се антифашистички став комунистичког свијета почиње преображавати у антиимперијалистички, каква је била његова позиција и прије 22. јуна 1941. Из таквог закључивања „природно“ произашло је схватање да је „друга етапа“ борбе на помолу и да КПЈ, према томе, треба да се одреди одговарајућом стратегијом и тактиком.²⁸

Четрнаестог децембра 1941, тј. ускоро после првих вјести о пједјадама Црвене армије на Источном фронту, ЦК КПЈ је упутио писмо ПК КПЈ за Србију у коме му износи своју оцјену развоја ситуације на свјетском и југословенском нивоу, образлаже наилазак „друге етапе“ борбе и неопходност да Партија руководи процесом класне диференцијације „која је почела оштрије да се манифестује у масама“.²⁹ То је значило да Партија има задатак „да учвршћује радничко-сељачко језгро у националноослободилачком фронту, које ће једино спречити да реакционарни буржоаски елементи искористе плодове народне борбе у своје противнародне сврхе“.³⁰ Популаризација Црвене армије, Совјетског Савеза и социјалистичког друштвеног система сама по себи се подразумевала као неопходност у даљем вођењу народноослободилачке борбе. Убрзо после писма Покрајинском комитету КПЈ за Србију, ЦК КПЈ је упутио писма сличне садржине и осталим покрајинским и неким другим партијским руководствомима у земљи.³¹

Први практични корак на новом курсу Партије било је формирање Прве пролетерске бригаде 22. децембра 1941. године.

²⁸ Буро Вујовић, н.д., Историјски записи, 1/1967, 73—77.

²⁹ Зборник НОР, IX, 1, док. 21.

³⁰ Исто.

³¹ Исто, II, 2, док. 82, 83, 84, 93, 94, 130 и 201; VI, 2, док. 5.

У плану је било формирање још неколико таквих бригада које су имале превасходно да раде на остварењу задатака „друге етапе“ борбе.³² То је у принципу значило да воде борбу против четника Драже Михаиловића у првом реду, а против окупатора у другом реду. Пошто се сматрало да ће окупатор и тако и тако изгубити рат и да послје рата неће представљати сметњу при одлучивању о друштвено-економском и политичком уређењу земље, четници су схваћени као главни противници борбе за социјалистичко друштвено уређење којем се стремило.³³ Политичка борба против четника била је знатно тежа него против оних колаборациониста који су своју концепцију и перспективу борбе везали за побједу фашизма, јер четници су били експоненти емигрантске југословенске владе у Лондону, која је била представник званично постојеће државе Краљевине Југославије, иначе члана антихитлеровске коалиције. Вођа југословенских четника Дража Михаиловић у децембру 1941. године унапријеђен је од стране те владе за бригадног генерала, а у јануару 1942. године постављен је за министра војске, морнарице и ратног ваздухопловства. Питање борбе против четника задрало је, према томе, у међународне односе, односно у односе између чланица антихитлеровске коалиције, што се убрзо и све јаче реперкутовало као крупна отежавајућа околност у спровођењу националноослободилачког и социјалног програма народноослободилачког покрета. Управо због тога политичко стање у Југославији у својој основној димензији сводило се за дуже вријеме на питање борбе за масе између народноослободилачког и четничког покрета, јер у датим условима (легитимитет краљевске југословенске владе у Лондону а преко ње и четничког покрета, крајње тешки услови ратовања за народноослободилачки покрет и др.) постојала је стална опасност да четнички покрет придобије дио маса, што му је у једном периоду народноослободилачког рата у знатној мјери и успјело.

Питање преласка на „другу етапу“ борбе ЦК КПЈ је доста еластично схватио. У односу према четницима, и поред Дражине издаје, предвиђен је био еластичан поступак. У писму ЦК КПЈ упућеном ПК КПЈ за Србију (14. децембра 1941. године) речено је: „У односу према Дражи Михаиловићу треба поступати у сагласности са његовим иступањем на терену. Свакако треба имати пред очима перспективу уједињавања свих националноослободилачких снага српскога народа у оквиру партизанских јединица“.³⁴ Управо због тога и хронологија преласка на „другу е-

³² Исто, II, док. 93, Наређење Врховног команданта НОП одреда Југославије од 8. јануара 1942.

³³ Исто, док. 84, 114, 157 и 201, Писма Врховног команданта НОП одреда Југославије од 2. јануара, из прве половине јануара и од 5. и 23. фебруара 1942; IV, 3, док. 1, „За шта се боре партизани у Босни и Херцеговини“ — чланак Моше Пијаде из јануара 1942; док. 43, Директивно писмо ПК СКОЈ-а за Босну и Херцеговину из јануара 1942.

³⁴ Исто, IX, 1, док. 21.

тапу“ борбе у буквалном смислу није истовремена у свим крајевима Југославије. Понегдје, у појединим ужим срединама, то је могло бити због закашњења одговарајућих упутстава виших партијских руководстава, али је већином то посљедица става КПЈ према конкретnoj ситуацији у појединим срединама. Тако је почетком јануара 1942. године усљед интервенције Прве пролетерске бригаде у источној Босни већи број припадника тамошњих четничких одреда схватио да четничке јединице нијесу патриотске војне формације. Пошто су изразили патриотско расположење, али још нијесу били спремни да се против окупатора боре у оквиру народноослободилачких партизанских одреда, Врховни штаб је (истог мјесеца) донио одлуку да се од овако расположеног људства на територији Босне и Херцеговине, а према потреби и у осталим крајинама, одмах приступи стварању јединица народноослободилачких добровољачких одреда као посебних формација у оквиру Народнослободилачке војске. Аналогно томе, и Врховни штаб народноослободилачких партизанских одреда Југославије преименован је у Врховни штаб народноослободилачких партизанских и добровољачких одреда Југославије.³⁵ Имајући пред очима конкретну ситуацију у Босанској крајини и наду да ће један број четничких елемената из тога краја бити придобијен за народноослободилачку борбу, макар у оквиру добровољачких одреда, Ђуро Пуцар-Стари још крајем фебруара 1942. године, на првој обласној конференцији КПЈ за Босанску крајину, истицао је да се није у „другој етапи“ борбе.³⁶

Прелазак на „другу етапу“ борбе према слову докумената ЦК КПЈ није био у колизији са платформом окупљања патриотских елемената у народноослободилачком покрету и стварања јединственог народноослободилачког фронта, нити је умањео потребу за таквом платформом. Напротив, паролe о окупљању свих патриотских елемената у народноослободилачком покрету, без обзира на њихову вјерску, националну и политичку припадност, и даље су истицане, додуше сада већином заједно са паролама о борби за социјалистичко друштвено уређење. КПЈ је сматрала

³⁵ Исто, II, 1, стр. 115—116.

³⁶ У изводу из записника ријечи Ђура Пуцара — Старог на тој конференцији о овом питању овако су интерпретиране: „Задачи: данас се ми боримо против окупатора и његових слугу. Не боримо се за совјетску власт. Ово је конференција по својој ширини од велике важности нарочито сад кад се постављају пред нас врло крупни задаци. Није вријеме да се боримо сада за власт како су то неки рекли. Ми се налазимо још увијек у периоду народноослободилачке борбе, па свака застрањивања у том погледу могу бити врло штетна. . . Врховни штаб и ЦК донијели су одлуку да се формирају народноослободилачки добровољачки одреди од оних људи који хоће да се боре а неће да сарађују ни са партизанима ни са четницима. Не слажем се с мишљењем да ко није партизан да мора бити бандит. Постоје борци који нијесу спремни да се боре као партизани а који се ипак боре за ослобођење и право народа. Гдје се појаве такве масе, ми ћемо их упућивати у том правцу, јер ми то питање нећемо избјегавати“ (Зборник НОР, II, 1, док. 35).

да се те пароле међусобно не искључују, већ да, напротив, најпотпуније уједињују прогресивне тежње и интересе патриотских и радних маса Југославије.³⁷ Као што је већ речено, акција придобијања поштених а заведених елемената била је сталан процес у току читавог народноослободилачког рата. Због тога је обраћање родољубима који нијесу били комунистичког политичког увјерења било актуелно у току читавог народноослободилачког рата, како ради оних који су већ били у народноослободилачком покрету тако и ради оних које је требало придобити за тај покрет. Штавише, требало им је, ако су укључени у народноослободилачки покрет, зависно од њиховог ангажовања, повјеравати и разне одговорне дужности. Родољубима некомунистичког погледа на свијет који су се сврстали у редове народноослободилачког покрета, поготово ако су потицали из буржоаске класе, требало је, поред опште, предочавати и личну перспективу која ће им по основу учешћа у народноослободилачкој борби бити гарантована у социјалистичком друштву.³⁸

Међутим, рад на окупљању патриотских елемената у народноослободилачком покрету и вођење курса на „другу етапу“ борбе нијесу били иста ствар. Друго је било оно што је о социјализму мислила КПЈ, а друго објективни услови и стање свијести маса. Курс на „другу етапу“ борбе сужавао је платформу народноослободилачког покрета и подстицао заостравање ионако заострених односа у земљи на класној основи. Оно је заправо значило прихватање од стране четника „бачене рукавице“, тачније: прихватање класног рата који су четници започели. Мада се против издајничког четничког покрета морала повести бескомпромисна борба, тумачење карактера те борбе као класног рата политички је било неисправно и штетно, јер је објективно доливао уље на ватру контрареволуционарног четничког покрета Драже Михаиловића, којему је и био главни циљ да народноослободилачки покрет представи као комунистичку ујурму и да ситуација у Југославији добије карактер грађанског рата. И заиста, у првим мјесецима 1942. године у многим крајевима Југославије вођен је грађански рат у већој мјери него борба против окупатора, и то не само због тога што је окупатор успио да гла-

³⁷ У тзв. Фочанским прописима из фебруара 1942. године, дакле у вријеме курса на „другу етапу“ борбе, о платформи народноослободилачког покрета кроз упуство о устројству народноослободилачких одбора на примјер се каже: „НОО нису и не смију бити органи појединих политичких странака и организација. Они се бирају демократским путем. У њих треба да уђу, без обзира на своје политичко увјерење, вјеру и народност, сви они честити родољуби који су примјером и на дјелу показали да су добри синови свога народа, да никад неће издати отаџбину у овом светом отаџбинском рату, да су непоколебљиви у борби против фашистичких окупатора и његових домаћих слугу“ (*Зборник НОП, II, 2, док. 198*).

³⁸ Као што је познато, сви ти људи такву перспективу у новој социјалистичкој Југославији заиста су и нашли. Многи од њих су још у току рата или непосредно по завршетку рата постали и чланови КПЈ.

вни терет борбе против народноослободилачког покрета пренесе на четничке и остале колаборационистичке снаге већ у првом реду због тога што су противничке стране тај рат већином доживљавале као класни, грађански рат. На основу представе о октобарској револуцији у Русији 1917. године, КПЈ, или бар многи њени чланови и организације, револуцију су схватали као врло суров процес и тако су је на многим тачкама и спроводили. То се нарочито оштро манифестовало у Црној Гори и источној Херцеговини, посебно праксом ликвидације људи који су били или су сматрани непријатељима народноослободилачког покрета, односно народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције, а која је у овим крајевима у мањој мјери била позната и у претходној фази народноослободилачког покрета.³⁸

Оружани сукоб између четничког и народноослободилачког покрета довео је убрзо и до спољне интервенције. На основу информација које је добијала од ЦК КПЈ, Коминтерна је дошла до увјерења да народноослободилачки покрет у Југославији добија све више комунистички карактер. О томе је Коминтерна била обавијештена и од совјетске владе, која је, опет, о томе информисана од југословенске емигрантске владе и владе Велике Британије, које су на њу вршиле притисак да утиче на народноослободилачки покрет у Југославији, чак до његовог подређивања четничком покрету и признавања Драже Михаиловића за вођу антиокупаторског покрета у земљи. Будући у савезничким обавезама према објема владама у Лондону, а иначе у доста сложеној ратној ситуацији, влада Совјетског Савеза се није оглушила о интервенције ових влада, па је преко Коминтерне инсистирала да се народноослободилачки покрет у Југославији усмјери на окупљање свих антихитлеровских снага у земљи у јединствени фронт, рачунајући у те снаге и четнике Драже Михаиловића. То је принципијелно био став Москве још од 22. јуна 1941. Москва иначе није вјеровала да четници као војска југословенске емигрантске владе сарађују са окупатором. Депеша Коминтерне секретару КПЈ Титу у којој се тражило да КПЈ ревидира своју политику у наведеном смислу упућена је 5. марта 1942.⁴⁰ Из депеше је било јасно да англо-америчко-совјетски савез не слаби и да не смије слабити, већ да треба све урадити да остане постојан, што је било супротно од схватања на којем је ЦК КПЈ базирао своје становиште о „другој етапи“ борбе. У једној нешто каснијој депеши из 1942. године Коминтерна је још детаљније објаснила зашто треба водити политику на којој инсистира, и зашто Совјетски Савез не може отворено иступити про-

³⁹ О лијевим грешкама КПЈ у Црној Гори у првој години народноослободилачког рата видјети мој рад, објављен у Историјским записима, 1/1967.

⁴⁰ АИРП, 1942/34, Депеша Коминтерне Титу од 5. марта 1942.

тив југословенске емигрантске владе, на чему је ЦК КПЈ инсистирао.⁴¹

На основу објашњења која је добио из Москве и анализе у свјетлости тих објашњења процеса који су се развијали у земљи, апстрахујући наравно захтјев Москве о успостављању сарадње са четницима, јер је таква сарадња била немогућа, ЦК КПЈ је ревидирао политику „друге етапе“ борбе као антиимперијалистичку, јер такве димензије у свјетском комунистичком покрету није било ни на помолу. Централни комитет КПЈ је нашао за сходно да ову ревизију попраи и оштром интервенцијом код партијског руководства у Црној Гори. Осмог априла 1942. године упутио је директивно писмо Покрајинском комитету КПЈ за Црну Гору, Боку и Санцак, а 12. априла и *Отворено писмо свим организацијама и члановима КПЈ у Црној Гори и Боки*, у којима их је изложио веома оштрој критици због уласка „у некакву „другу етапу“ борбе“, „у етапу борбе за власт пролетаријата“. Истовремено, Централни комитет је смијенио покрајинско партијско руководство у Црној Гори.⁴²

Ослобођењем КПЈ од антиимперијалистичког става остао је само антифашистички, антиокупаторски став, и у оквиру тога истовремено борба за социјалистичко друштвено уређење, која је морала бити вођена новом тактиком. Основно у тој тактици било је да се четнички покрет не третира као експонат реставрације старог друштва, већ искључиво као колаборационистички покрет, што је он по својој физичкој димензији и био. То је значило да је обрачун са четничким покретом имао бити подређен искључиво критеријуму који је произлазио из његовог односа према народноослободилачкој борби. Због самог карактера народноослободилачке борбе, као и четничког покрета, то је реално био и обрачун са контрареволуцијом. Нова тактика је истовремено подразумијевала да југословенску владу у Лондону не треба нападати као емигрантску и краљевску, већ као патрона четничке сарадње са окупаторима у земљи. Платформа народноослободилачке борбе, која је коначно конституисана као утврђена политика, изражавала је у ствари два основна задатка, који се могу сматрати и једним задатком: борбу против окупа-

⁴¹ Текст те депеше у дијелу који о овоме говори гласи: „Пораз фашистичких бандита и ослобођење од окупатора, то је сада најосновнији задатак, задатак који стоји изнад свих осталих задатака. Узимање у обзир да се Совјетски Савез налази у договореним односима са југословенским краљем и владом и да би отворено иступање против ових створило нове тешкоће у заједничким ратним напорима и односима између Совјетског Савеза, с једне стране, и Енглеске и Америке, с друге. Питање ваше борбе не посматрајте само са своје, националне тачке гледишта, него и са интернационалне тачке гледишта енглеско-совјетско-американске коалиције“. У депеши је иначе изражено усхићење Коминтерне херојском борбом југословенских народа и упућен поздрав: „Чврсто стежем ваше мушке руке“ (АИРП, 1942/329).

⁴² *Зборник НОР*, II, 3, док. 132; III, 3, док. 15.

тора и његових сарадника за национално ослобођење и борбу за ново демократско друштвено уређење. При том је социјалистичко друштвено уређење у принципу истицано као тежња народноослободилачког покрета, као најпотпунији израз демократског друштва. Овако формулисана, платформа народноослободилачке борбе могла је бити позната свим пријатељима и непријатељима, знаним и незнаним, свима који су се за њу интересовали. На тај начин она је задовољила, и по форми и по садржини, тј. и са становишта стратегије и са становишта тактике народноослободилачке борбе. Платформа народноослободилачког покрета као коначно утврђена политика дошла је, према томе, као резултат укупних историјских услова под којима је народноослободилачка борба вођена и била у неку руку њихов заједнички именоватељ, али тако да су опет сачувани и довољно јасно испољени основни атрибути народноослободилачког рата као националноослободилачке борбе и социјалистичке револуције. Иако синтетизована као генерална политика, она није значила шаблон којим би била спутана флексибилност народноослободилачког покрета и који би му одузео могућност маневрисања у зависности од конкретних задатака, услова и ситуација. Али то су већ биле уже тактике и нијесу биле општа политика.

Спровodeћи у живот платформу народноослободилачке борбе, КПЈ је јачала јединство народноослободилачког фронта, слабила позиције непријатеља свих боја, пружала значајан допринос свеопштој борби против фашизма и истовремено свршавала послове револуције, но на начин којим је могла са највише успјеха зачепити уста унутрашњим и спољним непријатељима и најсигурније обезбиједити тековине народноослободилачке борбе.⁴³

⁴³ У јануару 1943. године Врховни командант НОВ и ПОЈ Јосип Броз Тито и предсједник АВНОЈ-а др Иван Рибар у једној депеши Коминтерни, чији је текст иначе био објављен у форми летка и као програмски материјал растуран у земљи, овако су формулисали циљ и карактер народноослободилачког покрета:

„Услед тога што окупатори, усташе и четници Д. Михаиловића непрекидно шире различитим поводима клевете и лажне податке о НОП-у и његовим циљевима сматрам за потребно да дам следећу изјаву:

„НОП у Југославији под вођством Врх. штаба НОВ и ПОЈ и АВНОЈ-а је општенародни покрет у коме учествују сви стварни патриоти, независно од политичког и вјерског убјеђења и националности.

Овај покрет има за циљ:

1. Ослобођење земље од окупатора и извојевање независности и у правом смислу демократских права и слобода свим народима Југославије;
2. Неприкосновеност приватне својине и потпуну могућност за самоиницијативу у индустријској и економској дјелатности;
3. Никакве радикалне промене у односу на друштвени живот и дјелатност се не уводе осим замјена реакционарних општинских управа и жандарма народноослободилачким одборима, који имају у правом смислу демократски народни карактер. Све најважније мјере, како у јавном жи-

У колико се рат ближио крају у толико су главни послови којима је требало обезбиједити озакоњење тековина народноослободилачке борбе све више избијали у први план. На тој основи показало се потребним Народноослободилачки фронт организационо оформити као свенародну политичку организацију народноослободилачког покрета, која ће бити главни мандатор за рјешавање државних послова у послеријатном плебисцитарном одлучивању. Иако је имао привид коалиционе организације, Народноослободилачки фронт је у суштини био јединствена политичка организација народноослободилачког покрета и главна трансмисија КПЈ у рјешавању свих основних питања државно-правног и друштвено-политичког уређења нове Југославије. Уочавајући такав процес развитка у Југославији, шеф британске војне мисије при Врховном штабу, Фицрој Маклин је у једној својој послеријатној публикацији овако видио тај процес послеријатног разговора са Титом у септембру 1943: „Запитао сам га (Тита — Ђ.В.) да ли је његов коначни циљ претварање Југославије у комунистичку земљу. Потврдио је то, али је и додао, да ће то бити резултат поступног процеса. Тако се, на примјер, његов покрет заснива данас политички на „народном фронту“, а не на једностраначком систему. Са друге пак стране, окупација и рат брзо подгризају темеље старог политичког и економског уређења, тако да ће од њега, кад се једном слегне прашина, остати веома мало, па ће бити отворен пут за стварање једног новог система. У неком смислу ријечи револуција је већ сада у току“.⁴⁴

Херојском борбом против окупатора и његових сарадника и правилним усмјеравањем народноослободилачког покрет је стекао свјетски глас и признање свих антифашистичких снага у свијету, па напосокон и британске владе, која је тако дуго играла на карти четника Драже Михаиловића. Насупрот томе, четнички покрет је све дубље срљао у блато националне издаје и *de facto* се идентификовао са окупатором, тако да су од њега морали дићи руке и сви његови заштитници у иностранству. Али је пут до дипломатског признања стварности која се уобличавала у Југославији био још дуг и тежак. На Другом засједању АВНОЈ-а у Јајцу ударени су државноправни темељи нове Југославије у

воту тако и у државној организацији решавање се по завршетку рата представницима који ће бити заиста слободно изабрани од стране народа;

4. НОП-у, који се бори за слободу народа, за социјална и демократска права, су туђи свако насиље и незаконитости;

5. Официрима који приступају народној армији загарантовани су њихови чинови и одговарајући њиховим способностима положаји;

6. НОП признаје потпуно национална права Хрвата, Словенаца и Срба, а такође и Македонаца и других. Ово је покрет исто тако хрватски као и српски и словеначки и зато представља гаранцију да ће бити извојевана национална права свим народима Југославије.

У име Врховног штаба НОВ и ПОЈ командант Тито.

У име АВНОЈ-а председник Рибар“ (АИРП, 1943/37).

⁴⁴ Фицрој Маклин, *Златни друм, Пијесак Орјента, Рат на Балкану*, Загреб, 1953, 317.

форми која није морала бити схваћена као политика свршеног чина. Нова Југославија добила је привремену владу у лицу Националног комитета ослобођења Југославије, а њено уређење утврђено је на федеративном принципу. Избјегличкој влади у Лондону одузета су сва права, а краљу Петру II забрањен повратак у земљу, номинално до ослобођења земље, када ће народ путем плебисцита ријешити питање краља и монархије. С формално-правне тачке гледишта краљу и монархији остављена је шанса, али објективно таква којом стварно нијесу могли доћи до изражаја. Влада Велике Британије није изгубила наду да ће за краља и монархију урадити нешто и прије тог тренутка. Зато је извршила дипломатски притисак да се Национални комитет ослобођења Југославије споразумије са краљевском владом око питања уређења нове државе. Предсједник Националног комитета Јосип Броз Тито прихватио је ту игру и са предсједником избјегличке владе др Иваном Шубашићем склопио споразум у јуну 1944. године, што је у ствари био нов велики потез визионара нове Југославије, потез којим је на најбољи начин прибављен легитимитет новој Југославији. Послије рата народ је само потврдио оно што је у току народноослободилачке борбе извојевано.

Ако бисмо хтјели, на крају, дати синтетизован одговор на питање о политичкој платформи народноослободилачког покрета, о суштини и карактеру те платформе, или још ближе: о суштини и карактеру народноослободилачког покрета, онда бисмо рекли да је народноослободилачки покрет од почетка имао обиљежје народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције, без обзира на појавне облике из прве године народноослободилачког рата, испољене као такозване „прва“ и „друга“ етапа борбе, које су у народноослободилачки покрет увезене као идеја Коминтерне и које нијесу одговарале приликама и потребама југословенског ослободилачког и револуционарног покрета. Као такве, оне се нијесу могле ни испољити онако како их је Коминтерна замишљала, а иначе су релативно брзо превазиђене, што је означило крај процеса конституисања платформе народноослободилачког покрета. Концепцију о „етапама“ коју је Коминтерна истакла одмах послје напада Њемачке на Совјетски Савез и објашњења која је касније на тој основи давала не треба, међутим, схватити необично, јер Коминтерна је имала свој угао посматрања, а нити опет као доктрину у којој КПЈ није могла наћи елемената за своју оријентацију, посебно кад је ријеч о утврђивању политичке платформе народноослободилачког покрета. Напротив, инструкције и директиве Коминтерне на поменутој основи помогле су конципирању шире основе народноослободилачког покрета. Међутим, револуционарни карактер тог покрета, у специфичним условима и на специфичан начин, био је и остао трајан чинилац. На петом конгресу КПЈ Едвард Кардељ је такву реалност описао сљедећим ријечима: „Потпуно је при-

родно што у таквим условима уопште није било могуће етапно раздвојити народноослободилачки устанак од народне револуције. Напротив, показало се врло брзо да је и сам народноослободилачки устанак у појединим фазама долазио у зависност од даљег развијања народне револуције“.⁴⁵

Duro Vujović

CONSTITUTION DE LA PLATE-FORME POLITIQUE DU MOUVEMENT POPULAIRE DE LIBÉRATION

Résumé

Après la capitulation de l'armée yougoslave et l'occupation du pays, 1941, pour l'organisation du combat contre l'occupateur, le Parti Communiste de Yougoslavie a proclamé que par ce combat il desir réaliser la libération nationale et sociale des peuples yougoslaves. De cette manière la conception politique du Mouvement libérateur (au terme du combat libérateur et révolution socialiste) était déjà connue, malgré qu'elle se trouvait dans la phase préparatoire, et pour le PCY elle représentait l'argument principal à la base duquel on a voulu gagner les masses pour la lutte.

Pourtant, la situation dans le pays et dans l'étranger se développait tellement que le PCY devait changer quelque chose dans les paroles et forme de l'interprétation de la plate-forme du combat libérateur, auquel il se trouvait à la tête. La contradiction élémentaire se manifestait en fait où le PCY s'efforçait de garder le caractère socialiste du mouvement libérateur et à même temps il devait tenir compte de différents facteurs extérieurs et intérieurs, en majorité hétérogènes, qui étaient contre un tel mouvement. Dans une telle recherche de la forme convenante à l'interprétation de la plate-forme politique du Mouvement populaire de libération il était passé presque un an. Cette période est désignée dans l'ouvrage comme le temps de constitution de la plate-forme du combat libérateur.

---

⁴⁵ V конгрес Комунистичке партије Југославије, Београд 1948, 346.